

Jerzy Andrzejewski

Zbiory specjalne w bibliotekach Łodzi

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum 3, 135-141

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Andrzejewski

ZBIORY SPECJALNE W BIBLIOTEKACH ŁODZI*

Niniejsze opracowanie jest swego rodzaju uzupełnieniem do wystawy *Skarby kultury narodowej w zbiorach bibliotek Łodzi zorganizowanej w Muzeum Historii Miasta Łodzi*. Jej wielkość, miejsce ekspozycji i oprawa były planowane z rozmachem, realizacja choć nieco skromniejsza i tak prezentowała się okazale. Była to wystawa, która pokazywała najcenniejsze zbiory zgromadzone w naszych bibliotekach, a były nimi głównie zbiory specjalne - w sumie ponad 100 zabytkowych obiektów¹.

Pojęcie "zbiorów specjalnych" egzystuje w praktyce bibliotecznej od XVIII w., kiedy to z ogólnych zasobów bibliotecznych wydzielano pewne obiekty (głównie rękopisy i inkunabuły) w celu ich ochrony i specjalnego opracowania. Wraz z rozwojem cywilizacji, piśmiennictwa i bibliotek zakres ich powiększał się i obejmował coraz nowsze rodzaje dokumentów.

Istnieje kilka różnorodnych definicji i określeń pojęcia "zbiory specjalne", których w tym fachowym i szacownym gronie przytaczać nie trzeba². Najbardziej charakterystycznymi cechami zbiorów specjalnych są: ich postać, specjalne metody opracowania bibliotecznego (rozumianego jako gromadzenie, katalogowanie, magazynowanie i udostępnianie), a także unikatowy i zabytkowy charakter oraz duża wartość. Powszechnie zaliczamy do nich: rękopisy, inkunabuły, stare

---

* Tekst wygłoszony w czasie sesji naukowej z okazji Dnia Bibliotekarza, Łódź 5 VI 1989 r.

¹ A. Kempa, *Skarby z bibliotecznych półek*. *Zapiski bibliofila z książek i życia wzięte*, "Poradnik Bibliotekarza" 1990, nr 1/3, s. 41-42; por. też.: J. Andrzejewski, "To jest w Łodzi". *Wystawa najcenniejszych zbiorów (cymeliów) Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi [w:] XL-XLI Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi za 1985/1986*. Łódź 1989, s. 14-23.

² Por.: *Zbiory specjalne*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, szp. 2607-2609; J. C. [J. Cygańska], *Zbiory specjalne*, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1976, s. 321 i inne.

druki, grafikę (ikonografię), zbiory muzyczne (nuty i nagrania), zbiory kartograficzne, druki ulotne (tzw. dokumenty życia społecznego), często też obrazy, numizmaty, obiekty techniczne i przyrodnicze, a także inne dziwne kolekcje zgromadzone przez ofiarodawców-zbieraczy. W zakres zainteresowań zbiorów specjalnych wchodzi wszelkie mini- i makroformy techniki foto oraz cimelia (rara, unikaty). Cimelia to także obiekty, które wydziela się ze zbiorów specjalnych i druków XIX i XX w. ze względu na ich unikatowość, rzadkość i wartość muzealną (zabytkową). Zaliczamy do nich zarówno rękopisy, inkunabuły, jak i pierwodruki dzieł klasyków, wytwory słynnych oficyn drukarskich, zabytki sztuki introligatorskiej i edytorskiej, zbiory o sławnej proveniencji (np. egzemplarze z bibliotek królewskich), unikaty czyli dzieła zachowane w jednym egzemplarzu lub wydane w 1 egzemplarzu, druki ozdobione ręcznie autografem, dedykacją, oryginalnym rysunkiem czy grafikami, marginaliami oraz inne wyjątkowo cenne ze względu na ich oryginalne cechy indywidualne.

Wystawa *Skarby kultury narodowej...* była właśnie prezentacją takich obiektów.

Wystawę celowo otwiera *Kronika Gminy Szkolnej przy Gimnazjum A. Skrzypkowskiej w Łodzi*³, w której znalazły się zdjęcia z prostej wystawy szkolnej urządzonej z okazji Święta Książki w 1938 r. Wprawne oko fachowca od razu rozpozna na nich nie byle jakie obiekty, takie jak *Statuty J. Łaskiego* czy *Mapę Polski B. Wapowskiego*. Świadczy to niezbicie o tym, że w naszym mieście, nie posiadającym zbyt odległej tradycji kultury książki, obiekty takiej klasy występowały.

Przekazy o istnieniu w Łodzi zbiorów książki zabytkowej są nieliczne. Podobno w bibliotece Szkoły Realnej niemiecko-ruskiej z I połowy XIX w. znajdował się zbiór rękopisów liczący 564 sztuki⁴. Zbiory specjalne posiadały biblioteki szkolne Gimnazjum im. M. Kopernika i Zgromadzenia Kupców⁵. Cenne księgozbiory posiadali łódzcy fabrykanci Maurycy Poznański i Alfred Kon (diariusze sejmowe i stare księgi prawnicze). Zapewne wiele cennych obiektów można było znaleźć w księgozbiorach Aleksandra Heiman-Jareckiego i Juliana Jurczyńskiego, zbieracza map. Zenon Kon szczylił się zbiorem kolo-

³ Łódź 1937/1938. Akc. Rps BUŁ kk/31/89

⁴ A. R y n k o w s k a, *Początki rozwoju kapitalistycznego miasta Łodzi (1820-1864)*, Warszawa 1965, s. 488-489.

⁵ Por. też.: M. C z e c h o w s k i, *Z historii bibliotek i czytelnictwa w Łodzi (do 1939 r.)*, "Rocznik Biblioteki Narodowej" 1980, Warszawa 1981, s. 113-136.

rowych sztychów angielskich. Także Zygmunt Hajkowski (prezes TBŁ) posiadał wiele cennych starych ksiąg. Przewodnik Edwarda Chwalewika (*Zbiory polskie*) notuje 30 łódzkich właścicieli różnych kolekcji⁶.

Wydarzeniem w Łodzi stało się zakupienie zabytkowego księgozbioru Feliksa Wężyka z Mroczenia⁷. Nieco później trafiła do naszego miasta kolekcja Bartoszewiczów, wzbogacając zbiory łódzkiego archiwum, muzeum i bibliotek. Dzieje powstawania i formowania się kolekcji rękopisów zbieranych przez rodzinę Bartoszewiczów przedstawił Aleksander Rosenberg⁸. Zbiór ten od kolekcji K. Szepiatowskiego poprzez celowe zbieractwo Adama, Kazimierza i Juliana Bartoszewiczów - trafił w 1930 r. do Łodzi. Nie podaje autor liczby jednostek tej kolekcji rękopisów. Dołączono zresztą do niej inne zakupy i zbiory Muzeum Miejskiego Nauki i Sztuki w Łodzi, m. in. autograf Kraszewskiego *W starym piecu*, fragmenty zbiorów A. Jelskiego z Zamością, F. Wężyka (*Kodeks B. Galimskiego*), korespondencje (autografy) pisarzy, *Księga poborowa województwa lubelskiego z 1648 r.* Obecne Archiwum Państwowe w Łodzi posiada kolekcję, która liczy 3187 jednostek⁹.

Ciekawe informacje przynosi katalog *Wystawy druków 1925 r.*, urządzonej staraniem Koła Naukowego Uczniów Gimnazjum Miejskiego im. J. Piłsudskiego w Łodzi, w którym nie brak inkunabułów, dzieł słynnych oficyn drukarskich Wietora, Unglera, Plantina, a także pierwodruków Słowackiego, Krasińskiego i innych¹⁰. Poważnym źródłem informacji jest także *Katalog wystawy współczesnej książki polskiej i grafiki "użytkowej"*, wydany w 1930 r. staraniem Towarzystwa Bibliofilów w Łodzi¹¹.

Wiemy także, że księgozbiór znakomitego bibliofila Jana Grzegorza Zdziewojckiego z Łasku przechowywany był w Bibliotece Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi¹². Znany jest także wszystkim, dziś już

⁶ E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. 1, Warszawa 1926, s. 438-439.

⁷ Z. Hajkowski, *Losy księgozbioru Feliksa Wężyka*, Łódź 1928; F. W. [Felkis Wężyk] *Z dziejów łódzkich księgozbiorów*, oprac. M. Kuna, Łódź 1976.

⁸ A. Rosenberg, *Zbiory rękopiśmienne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki J. K. Bartoszewiczów (Doraźne zestawienie dotyczące się powstania i wartości zbioru)*, Łódź 1938; *Z dziejów łódzkich księgozbiorów. Księgozbiór Bartoszewiczów*, red. J. Weinberg, Łódź 1982, k.nlb. 14.

⁹ A. Żebrowska, *Informator o zasobie archiwalnym*, Łódź 1979, s. 136.

¹⁰ C. J. Duninowie, *Ekslibrisy, książki, ludzie...*, Łódź 1974, s. 20.

¹¹ Tamże, s. 25-27.

¹² H. Rybus, *Biblioteka kolegiaty łaskiej*, Łódź 1939; E. Chwalewik, *Ekslibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku*, Wrocław 1955, s. 82; R. Leszczyński, *G. J. Zdziewojcki...*, Łask 1986.

anegdotyczny fakt pozyskania przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Łodzi księgi królewskiej (eksponowanej na wystawie) z Biblioteki Cechu Fryzjerów i Perukarzy za egzemplarz *Tęgowatej*¹³.

Druga wojna światowa zniweczyła wiele tych cennych zespołów i kolekcji. Powstające w Łodzi po roku 1945 biblioteki zaczęły na nowo gromadzić zbiory specjalne. Organizowanie tych zbiorów i ich wzrastanie powinno być przedmiotem oddzielnej analizy. W obecnej chwili kilka bibliotek łódzkich posiada kolekcje tego rodzaju zbiorów. Są one prezentowane przy różnych okazjach, najczęściej poprzez wystawy, np. *Piękne oprawy, Księgozbiór Feliksa Wężyka, Księgozbiór J. K. Bartoszewicza, Cimelia BUŁ, Druk funkcjonalny i inne*¹⁴.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi systematycznie penetrując swój zasób archiwalny prezentuje co ciekawsze zespoły zarówno rękopiśmienne, jak i kartograficzne (plany miast i mapy)¹⁵.

Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi, Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Piłsudskiego przy współpracy Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich konsekwentnie prowadzą działalność informacyjną nad zasobami łódzkich zbiorów specjalnych. Do chwili obecnej odbyły się dwie narady - pierwsza 17 maja 1985 r. poświęcona zbiorom rękopiśmiennym i druga 6 maja 1988 r. na temat zbiorów graficznych¹⁶. Planujemy także kolejne spotkania poświęcone innym kategoriom zbiorów specjalnych.

Stan łódzkich zasobów zbiorów specjalnych jest następujący: Największy zbiór Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi liczy ok. 200 000 jednostek, w tym 30 000 starych druków, 10 000 rękopisów, 12 000 zbiorów kartograficznych, 40 000 obiektów ikonograficznych,

¹³ P. S m o l i k, *Królewska księga w Łodzi*, "Rocznik Łódzki" 1929/1930, odb.

¹⁴ *Piękna oprawa książki. Wczoraj i dzisiaj*. Wystawa Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Miejskiej Biblioteki Publicznej im. L. Waryńskiego, Biblioteki Uniwersyteckiej, Łódź 15-30 VI 1974 (Zaproszenie k. 1); F. W. [Feliks Wężyk]... *Z dziejów łódzkich księgozbiorów...*; A n d r z e j e w s k i, "To jest w Łodzi"..., *Druk funkcjonalny*, Łódź 1974,

¹⁵ W. B o r t n o w s k i, *Papiery gen. Stanisława Klickiego w zbiorach Państwowego Archiwum w Łodzi*, "Rocznik Łódzki" 1962, s. 173-182; J. F i j a ł e k, A. T o m c z a k, S. T r a w k o w s k i, *Katalog planów miast w zbiorach WAP w Łodzi*, Warszawa 1955. A. T o m c z a k, *Zasób kartograficzny Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi*, "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1958, nr 3, s. 404-413 i inne.

¹⁶ Z narad tych publikowane są sprawozdania por.: J. A n d r z e j e w s k i, *Zbiory rękopiśmienne na terenie miasta Łodzi*. Sprawozdanie z narady w Bibliotece Uniwersyteckiej, [w:] XI-XLI Sprawozdanie BUŁ za lata 1985/1986, Łódź 1989, s. 12-14, inne w kolejnych sprawozdaniach BUŁ.

30 000 nut, 12 000 dokumentów dźwiękowych, 70 000 dokumentów życia społecznego, 8000 jednostek materiałów foto-filmowych i ok. 3000 woluminów cimełiów XIX i XX w.¹⁷

Miejska Biblioteka Publiczna zgromadziła ponad 60 000 jednostek, w tym: 3500 starych druków, 1000 rękopisów, 4000 obiektów kartograficznych, liczącą 12 000 kolekcję książki dziecięcej (a także dokumenty życia społecznego, zbiory regionalne i inne)¹⁸.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe posiada 1338 zespołów, które liczą 907 000 jednostek.

Pozostałe instytucje posiadają mniejsze zespoły, ale np. Wojewódzka Biblioteka Pedagogiczna zgromadziła 95 starych druków, 2000 obiektów Muzeum Oświaty Łódzkiej, 2500 nagrań¹⁹, Muzeum Sztuki 3000 jednostek grafiki, druków unikatowych, rękopisów; Muzeum Historii Miasta Łodzi posiada liczne rękopisy, grafikę, kartografię, zbiory muzyczne, druki ulotne; Muzeum Historii Ruchu Rewolucyjnego - rękopisy, druki ulotne, grafikę; Muzeum Historii Medycyny - stare druki medyczne, dokumenty, ulotki, rękopisy; Biblioteka Akademii Muzycznej - nuty i nagrania; Biuro Wystaw Artystycznych - 5000 jednostek grafiki artystycznej; Biblioteki Instytutu Historii i Wydziału Prawa UŁ posiadają stare druki²⁰. Istnieje w Łodzi szereg bibliotek posiadających drobne obiekty służące do celów dydaktycznych i popularyzatorskich (nuty, stare druki, płyty, grafikę itp.).

Wspomniane już narady poświęcone zbiorom specjalnym przynoszą wymianę informacji o posiadanych zasobach. Wiemy, że posiadamy w Łodzi np. *Kodeks Kilowskiego* z Biblioteki Załuskich, *Graduał Jana Łaskiego*, archiwa podworskie i rodzinne, spuścizny pisarzy polskich i łódzkich, bogate zbiory teatraliów²¹.

Mamy także sporą kolekcję grafiki zabytkowej i współczesnej grafiki łódzkiej²². Posiadamy zbiory atlasów, globusów, map historycznych, kolekcję planów i map Łodzi oraz map topograficznych. Bo-

¹⁷ Por. *Sprawozdania Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi 1945-1985/1986*.

¹⁸ Por.: *Sprawozdanie Miejskiej Biblioteki Publicznej im. L. Waryńskiego za rok 1987*, Łódź 1989.

¹⁹ K. W i l i Ń s k i, *Z dziejów Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. T. Kotarbińskiego*, Łódź 1987.

²⁰ Por. *Sprawozdania Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi 1945-1985/1986*.

²¹ Tamże oraz J. S t a r n a w s k i, *Kodeks Stanisława Kilowskiego odnaleziony. Listy bibliofilskie*, Łódź 1983, s. 61-65.

²² Tamże.

gate i o szerokim zakresie zbiory ikonograficzne znajdują się w BUŁ, MBP, Muzeum Sztuki, Bibliotece PWSSP, Ośrodka Dokumentacji Zabytków. W zbiorach starych druków znajdują się 24 inkunabuły, biblioteki historyczne (królewska, Zamojskich, Wężyka, Bartoszewiczów), polonica XVI-XVIII w., książki medyczne, dzieła prawnicze i bogato ilustrowane²³. Zbiory muzyczne - to unikalna kolekcja rękopisów dzieł muzycznych rodziny Bachów, włoska i francuska opera komiczna XVII i XVIII w., pierwodruki kompozytorów polskich i obcych.

Najciekawsze z nich (choć tylko nieliczne) staraliśmy się pokazać na wystawie. Inne - pokażemy przy następnej okazji. Główną ideą wystawy, obok jej rocznicowego znaczenia, jest pokazanie, że Łódź nie jest już pustynią w zakresie zbiorów zabytkowych i że łódzkie pałace fabrykanckie niekoniecznie muszą świecić pustkami.

Obecny stan wiedzy o zbiorach specjalnych w bibliotekach Łodzi jest niewielki. Brakuje nam pełnego rozeznania, co do szczegółowej zawartości poszczególnych kolekcji i zespołów. Zakres opracowania bibliotecznego jest niepełny i różnorodny co do jego poziomu merytorycznego i naukowego. Odpowiednie katalogi poszczególnych kategorii zbiorów specjalnych jeszcze nie zostały opracowane i nie ukazały się. Stoi więc przed nami ogromne zadanie właściwego i naukowego zdokumentowania zgromadzonych na terenie Łodzi tych specjalnych zasobów. Wtedy dopiero będzie można pokusić się o rzetelną ocenę i analizę stanu posiadania kolekcji specjalnych w Łodzi.

Jerzy Andrzejewski

SPEZIELLE SAMMLUNGEN IN LODZISCHEN BIBLIOTHEKEN

Vorgestellter Text ist erste Probe einer Charakterisierung dem Bestand spezieller Kollektionen in lodzischen Bibliotheken. Es ist kurze Besichtigung der bedeutenden Tatsachen betreffend an der Entstehungsgeschichte dieser Kollektionen. Zeit ihrer Entstehung ist nicht zu fern, denn Łódź ist eine Stadt in welcher Tradition der Buchkultur ist verhältnismässig junge.

Verfasser des Artikel stellt auch die Anträge aus den Beratungen vor, welche sind systematisch durch der Universitätsbibliothek aufgezogen und sind den Sachen-

²³ I. K s i ą ż e k, Katalog starych druków (Miejskiej Biblioteki Publicznej im. L. Waryńskiego w Łodzi, Informator o zbiorach cz. 1, Polonica XVI wieku, Łódź 1983, J. P o t e m s k a, Polonica XVI wieku w księgozbiórze Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi. Ogląd pierwszy. Listy bibliofilskie, Łódź 1983, s. 43-48; J. P o t e m s k a (przy współpracy J. Cesak), Starodruki medyczne w zbiorach bibliotek naukowych Łodzi..., Łódź 1986.

---

zeitgemässes Stand verschiedener Gattungen spezieller Sammlungen (Handschriften, Graphik) in lodzischen Bibliotheken hingegeben.

Dieser Artikel ist auch derartig Ausstellungsführer "Schätze völkischer Kultur in lodzischen Bibliotheken", die im Museum der Geschichte Stadt Łódź im 1989 Jahr war aufgezozen.